

ПСИХОЛОГО-МЕТОДИЧНІ УМОВИ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ВЛАСНИХ НАЗВ

У статті висвітлюються психолого-методичні умови засвоєння учнями молодшого шкільного віку власних назв на уроках української мови у початковій школі. Доводиться доцільність впровадження у навчальний процес ономастичного матеріалу з метою активізації пізнавальної діяльності та розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Обґрунтовані умови ефективного формування у школярів пізнавальної активності під час введення у навчальний процес ономастичного матеріалу, що має невичерпні навчальні та виховні можливості, а також визначені найбільш сприятливі умови засвоєння учнями початкової школи навчального матеріалу на уроках української мови.

Ключові слова: навчальна діяльність, власні назви, активізація пізнавальної діяльності, пізнавальний інтерес, практичні заняття з ономастики в початковій школі.

В статье освещаются психолого-методические условия усвоения учащимися младшего школьного возраста собственных имен на уроках украинского языка в начальной школе. Доказывается целесообразность использования ономастического материала с целью активизации познавательной деятельности и развития связной речи младших школьников. Обоснованные условия эффективного формирования у школьников познавательной активности при введении в учебный процесс ономастического материала, что имеет неисчерпаемые учебные и воспитательные возможности, а также определены наиболее благоприятные условия усвоения учащимися начальной школы учебного материала на уроках украинского языка.

Ключевые слова: учебная деятельность, имена, активизация познавательной деятельности, познавательный интерес, практические занятия по ономастике в начальной школе.

In the article psychological and methodological terms of mastering the students of primary school age proper names in Ukrainian language lessons in primary school. Proved the feasibility of using Onomasticon to enhance cognitive activity and the development of coherent speech of younger students. Reasonable conditions of effective formation of students' cognitive activity during the introduction of the learning process onomastic material, as well as by the most favorable conditions students mastering academic material. Each teacher must responsibly to under standing the basic learning content embedded in current textbooks, and if necessary, creatively come to his analysis, the most elaborator to align with the best works of art that required a material that would

have expanded the worldview of students without coercion, with great Optional studied students and called them their own need to know the nature, putting himself in terms of a small explorer.

Key words: *educational activity, proper names, activation of cognitive activity, cognitive interest, practical training on onomastic sin elementary school.*

Актуалізацією проблеми психологічної сторони навчальної діяльності є процес засвоєння дітьми знань різного змісту і різного ступеня складності, а також способів їхнього використання. Цей процес не повинен зводитися до запам'ятовування тих фактів, явищ, законів, які учневі передає вчитель або про які школяр прочитав у підручнику. Основою навчальної діяльності є злиття, пов'язування суспільного досвіду, що засвоюється із власним, особистим досвідом, якого набуває дитина за 5–7–10 років життя та збагачення цього досвіду в процесі навчання. Саме на цей аспект пізнання докільля звернув увагу І. М. Сеченов: «Засвоювати – означає зливати продукти чужого досвіду з показниками власного».

Психологічні аспекти проблеми навчально-пізнавальної активності учнів шляхом роботи над словом знайшли своє відображення у працях Л. І. Айдарова, Г. С. Костюка.

Педагогічні та методичні основи роботи над збагаченням активного словника та на його основі розвитку навчально-пізнавальної активності учнів розробляли Я. А. Коменський, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський. Щодо принципів відбору лексичного матеріалу для використання молодшими школярами в усному та писемному мовленні, є ряд робіт у А. П. Каніщенко, Т. В. Коршун, Л. О. Кутенко, С. І. Олійник, О. Н. Хорошковської.

Метою дослідження є обґрунтування навчальної діяльності як діяльності пізнавальної, тому що дитина не просто завчає матеріал програми, а й пізнає світ, не тільки сьогоденний, а й минулий, не тільки відомий, а й уявлюваний. Опосередковане пізнання дитиною світу шляхом засвоєння набутих суспільством знань – це не лише прискорене, стиснуте в часі пізнання дійсності, а й процес формування особистості.

Пізнання дійсності учнями за допомогою засвоєння ними певної суми знань впливає на пізнавальний інтерес, удосконалюючи його.

У процесі навчання знання подають у дидактично виробленій формі, спеціально розрахованій на найбільш легке і успішне засвоєння дітьми. Щоб засвоїти знання, злити із власним досвідом, тобто вміти їх застосовувати, учневі треба оволодіти і різними способами дій з навчальним матеріалом (тож, вивчаючи власні назви на уроках мови, вчитель звертає увагу не тільки на написання їх з великої букви, а й на те, звідки вони походять, що означають).

Для засвоєння різних способів навчальної діяльності школяр повинен виявити значну і різнопланову активність. Ефективність засвоєння знань учнями залежить від того, як і на що спрямовує цю

активність учитель у повсякденній роботі.

Якщо вчитель організовує розумову активність дітей, враховуючи їхні індивідуальні здібності, спонукаючи їх до самостійних способів розв'язання завдань, навчаючи їх цілеспрямовано спостерігати, робити висновки і узагальнення, то навчальна діяльність стає школою розумового розвитку учнів. Правильна організація розумової активності дітей забезпечує високу ефективність навчальної діяльності, швидкий розвиток розумових здібностей, спостережливості і уваги, пам'яті і волевих якостей особистості, навчальних і пізнавальних інтересів.

Найбільш сприятливими умовами засвоєння учнями навчального матеріалу можна назвати:

1) глибоко науковий, ідейно-спрямований, сучасний характер розгляду і вивчення змісту;

2) систематичну організацію активної, самостійної пізнавальної і практичної діяльності учнів, для якої необхідні: послідовність і система озброєння учнів раціональними способами продуктивної діяльності; постійна увага до мотиваційної основи навчання (використання спеціальних прийомів спонукання до дії, опора на пізнавальний інтерес, закріплення оцінних мотивів); створення сприятливих умов в навчанні, увага до проблеми спілкування вчителя і учнів, учнів між собою, формування позитивного ставлення між учасниками навчального процесу, організація спільних починань у діяльності.

Щоб забезпечити ефективні умови засвоєння знань, доречно виділити показники, за якими можна було б фіксувати цей процес, властивість, якість: час (швидкість вирішення, зміна методів і прийомів як показник інтенсивності проходження процесу діяльності, раціонального використання часу); кількість опитаних учнів за урок, кількість учнів, які дали повні або неповні, правильні або неправильні відповіді на запитання; кількість заданих учнями запитань як показник їхньої навчально-пізнавальної активності та інтересу до вивченого; кількість бажаючих взяти участь в обговоренні поставлених перед класом питань, кількість бажаючих внести доповнення, скоригувати діяльність або відповіді товаришів; підрахунок відволікання учнів як показник негативного ставлення до діяльності, до запропонованої теми уроку.

Умовами, які забезпечують ефективне засвоєння матеріалу, з боку вчителя є: відповідність матеріалу меті і навчальним завданням; послідовне розкриття змісту програмового матеріалу; озброєння учнів способами пізнавальної діяльності; спонукання учнів до навчання; ускладнення вимог до пізнавальної діяльності учнів.

До учнів висувуються такі вимоги: усвідомлення конкретних завдань навчання; свідоме і стійке засвоєння змісту програмного матеріалу; активне оволодіння узагальненими вміннями; володіння оцінними мотивами навчання; постійне зростання пізнавальної активності і системності.

Навчальна діяльність тільки тоді може бути успішною, коли в учня як суб'єкта цієї діяльності розвиваються адекватні їй мотиви, які пов'язані з потребою в засвоєнні знань та узагальнених способів дій і які забезпечують внутрішню цілісність навчальної діяльності.

Враховуючи у діяльності ці мотиви необхідно розкрити перед учнями значення знань, які вони повинні засвоїти. Адже один матеріал необхідний лише для засвоєння загальних знань, інший є основною умовою виконання різноманітних трудових завдань тощо.

Перед початком засвоєння матеріалу важливо переконати учнів, що вони ще не підготовлені до виконання завдань з нової теми. Усвідомлення учнями цього факту – джерело первинної мотивації.

Також у ході засвоєння знань важливе значення має зміст навчального матеріалу. Раціональна структура навчального матеріалу – джерело, яке зберігає та підтримує навчальну мотивацію протягом всього засвоєння.

Важливим структурним елементом засвоєння знань є навчальні завдання, які передбачають розумовий розвиток школярів. Учні повинні вміти поставити навчальні завдання, знайти способи їх розв'язання, самостійно контролювати і оцінювати свої дії.

До постановки навчальних завдань існують певні вимоги:

1. Створювати стимулюючі ситуації, які потребують активного самостійного пошуку.

2. У цих ситуаціях ставити учнів перед необхідністю:

а) спочатку теоретично, а потім практично виконувати визначені розумові дії та операції;

б) виявляти ознаки, які визначають тип завдання або ситуації, формулювати їх у поняттях;

в) визначати найкращі способи виконання системи операцій і дій для різних типів завдань і ситуацій;

г) безперервно контролювати всі поетапно виконані завдання;

г) узагальнювати і закріплювати знайдені правильні мисленнєві дії на виконання різноманітних завдань, об'єднаних спільністю використаних понять або принципів.

Отже, постановкою цих завдань учитель передбачає здійснити:

– формулювання проблеми, яку необхідно розв'язати; визначення умов і даних, необхідних для виконання завдань; актуалізацію відповідних принципів виконання завдань;

– розкриття відношень між певними об'єктами навчального завдання і відповідними принципами; організацію перевірки зроблених учнями висновків; виконання аналогічних і різнотипних завдань.

Для успішного засвоєння навчального матеріалу необхідно, щоб зміст навчального матеріалу був доступний для дітей, виходив з наявних у них знань та спирався на них і на їхній життєвий досвід, але в той же час матеріал повинен бути достатньо складним і важким. Якщо зміст

навчального матеріалу не вимагає від учнів роботи з його осмислення, то такий навчальний матеріал не буде задовольняти потреби учнів в постійному розвитку психічних функцій (пам'яті, мислення, уяви) і не викликатиме у дітей яскравих емоцій, тому легкий, малозмістовний навчальний матеріал не буде сприяти виникненню і розвитку пізнавальної активності [2].

Навчальний матеріал повинен нести в собі нову інформацію, у світлі якої можуть бути осмислені попередні знання і досвід. Нове у знаннях повинне показати обмеженість попереднього знання, колишнього життєвого досвіду, висвітлити знайомі об'єкти з нової точки зору. Тільки в цьому випадку науковий зміст навчального матеріалу матиме для учнів значимість, буде викликати у них глибокий інтерес і необхідність в оволодінні ним. Лише за цієї умови в учнів виникає і розвивається зорієнтована потреба в науковому пізнанні світу, без якого сучасне навчання неможливе.

Психічний розвиток дитини проходить у формі засвоєння. Все те, що з'являється у дітей в ході їхнього психічного розвитку в ідеальній формі, дане їм у соціальній дійсності як джерело розвитку і може стати їхнім досягненням тільки через засвоєння.

Процес засвоєння учнями нових знань можна поділити на кілька етапів.

Першим етапом процесу засвоєння знань є сприймання. Це цілеспрямований пізнавальний процес. Існує ціла система шляхів активізації сприймання учнями матеріалу, хоча у процесі роботи досвідчені учителі можуть використовувати свої, з роками вироблені умови їх засвоєння школярами.

Перед подачею нового матеріалу учитель повинен повідомити учням тему, над якою будуть працювати на уроці, мету і основні завдання, тобто те, чим вони будуть займатися протягом уроку.

Поставивши перед дітьми ряд пізнавальних завдань (наприклад, під час вивчення теми «Велика буква в іменах людей» варто не лише зробити акцент на тому, що імена пишуться з великої літери, а і вказати на те, що кожне ім'я щось означає, характеризує ту чи іншу якість характеру), учитель зможе викликати підвищення інтересу до матеріалу, що вивчається.

Інтерес до засвоєння знань учнями зростає ще більше, якщо вчителеві вдасться на уроці створити проблемну ситуацію. Бажання зрозуміти виникає, коли людина зустрічається із проблемою, невирішеним завданням, з чимось незрозумілим і цікавим. Спеціальна організація навчального матеріалу дозволяє зацікавити дітей шляхом створення проблемних ситуацій, в яких учні стикаються з протиріччями нових знань і свого минулого досвіду. Виникає бажання встановити істину. Цим самим діти втягуються в пошуково-дослідну діяльність, яка пов'язана з активним опрацюванням матеріалу.

З метою створення проблемних ситуацій у навчальному матеріалі можуть використовуватись пропуски інформації, які учні повинні заповнити самі. Такий підхід до справи служить опорою для розгортання пізнавальної діяльності (наприклад, чому слово маргаритка в одному випадку пишеться з великої літери, а в іншому – з малої?).

Важливо перед початком вивчення нового матеріалу провести бесіду, в якій активну участь будуть брати учні. Ознайомлюючи дітей із написанням з великої літери географічних назв, вчитель з'ясовує, чи знають діти, як називається їхнє місто чи село, вулиця, де вони проживають, чи є якісь цікаві урочища в їхній місцевості; доцільною буде розповідь легенди про виникнення тієї чи іншої назви. Педагог може запропонувати учням вдома дізнатись від батьків про походження їхнього прізвища чи назви кутка, на якому вони проживають. Ці знання можна буде використати під час закріплення матеріалу, яке також є однією з умов успішного засвоєння знань.

Наступний етап засвоєння знань учнями – усвідомлення. Матеріал, який діти сприйняли, має бути усвідомленим системно, чітко, міцно, щоб потім можна було використати його на практиці. Учитель навчає дітей аналізувати, порівнювати, зіставляти істотні ознаки предметів, і завдяки такій діяльності можна робити певні узагальнення (наприклад, при вивченні теми «Власні і загальні іменники» діти усвідомлюють, що загальний іменник річка пишеться з малої літери, тому що річок є дуже багато; кожна з річок має свою власну назву, яка виділяє її з-поміж інших, і тому власний іменник потрібно писати з великої літери).

Для організації процесу усвідомлення знань учнів учитель може використовувати вправи, подані у підручнику або записані на дошці. Внаслідок спеціально організованого спостереження учні повинні встановити істотні ознаки виучуваного мовного явища і зробити початкові висновки про нього.

Якщо учні навчилися вирішувати поставлені перед ними завдання, орієнтуються в них, то вважається, що матеріал усвідомлений, і можна переходити до наступної умови засвоєння знань – закріплення.

Головне завдання полягає в тому, щоб на тривалий період зберегти отримані знання. Звичайно, тут велику роль відіграє первинне закріплення, яке проводиться ще під час пояснення. Ставлячи запитання, учитель з'ясовує, як діти сприймають матеріал. Пізніше, на наступному етапі уроку, в результаті конкретних дій відбувається подальше закріплення матеріалу. Для активізації пізнавальної діяльності важливо підібрати найрізноманітніші методи, які збуджували б цікавість учнів. В одних випадках це може бути бесіда чи розповідь вчителя, а в іншому – учням можна запропонувати і самостійну роботу з підручниками (якщо вивчається у другому класі український алфавіт, то дітям дається завдання розташувати власні назви в алфавітному порядку. При перевірці діти пояснюють, чому ці слова пишуться з великої літери і що вони означають).

Мобілізуючи активність учнів, звичайно, потрібно враховувати їхні вікові особливості. Одним із таких шляхів є поєднання навчання із грою.

А. С. Макаренко вважав, що гра для дитини має таке значення, як для дорослого праця, бо у грі виявляються зусилля думки, робоче зусилля. Гра дає радість творчості, естетичне задоволення. Вона є підготовкою до праці і повинна поступово змінюватися працею.

В активізації пізнавальної діяльності учнів значну роль відіграють дидактичні, інтелектуальні ігри. Працюючи над засвоєнням власних назв, можна запропонувати такі завдання ігрового характеру: Хто більше назве міст, які розпочинаються певною літерою? Хто назве більше рік, які протікають в Україні? Як по-іншому можна назвати Катю?; гра-інтерв'ю: Як тебе звати? Де ти живеш? Як звати твоїх рідних?

Підвищує пізнавальну активність учнів введення окремих пошукових ситуацій на уроці. Ставлячи перед школярами запитання «Хто ми? Звідки ми родом?», вчитель спочатку розповідає дітям про український народ в цілому. Потім увага переключається на учнів: чи знають вони свій родовід, що можуть розказати про свою родину. На заключному етапі роботи учням пропонується завдання намалювати родинне дерево (джерелом інформації будуть розповіді їхніх дідусів, бабусь, батьків).

Закріплення знань, умінь і навичок учнів відбувається при виконанні різноманітних вправ, зокрема – написанні навчальних диктантів. Наприклад, диктант «Тиша» можна використати після опрацювання теми «Власні і загальні іменники» з метою перевірки рівня знань дітей з цієї теми.

Вчитель ставить запитання, учні мовчки слухають і записують лише слова-відповіді: Де ми живемо? Яке місто є столицею України? Яка найбільша річка в Україні? В яке море впадає річка Дніпро? Де народився Тарас Шевченко? Хто написав «Кобзар»?

Під час перевірки виконаної роботи вчитель ставить учням ряд запитань:

– Що означають ці слова? Якою частиною мови вони є? Як ви написали ці іменники?

Зацікавлення молодших школярів змістом навчального матеріалу (в нашому випадку – вивченням власних назв) потребує систематичної інтелектуальної роботи, адже педагог має не тільки викликати спалах пізнавальної діяльності, а й дбати, щоб він ніколи не згас.

Для того, щоб активізувати у дітей цікавість до вивчення власних назв, а також задовольнити природну допитливість молодших школярів, учителі можуть використовувати на уроках мови невідомий інформаційний матеріал, тобто «цікавинки». Це може бути маловідома і приваблива у пізнавальному плані інформація: відомості з життя поетів, письменників, цікавий місцевий матеріал.

Про те, що учні засвоїли певну суму навчального матеріалу, ми

можемо говорити тоді, коли він використовується учнями в його власному навчальному досвіді, тому що поняття не може засвоїтися поза використанням його в діяльності. У процесі застосування знань не тільки розкриваються нові істотні сторони фактів і явищ, не помічені раніше, але і виробляються прийоми мислительної праці, створюється вміння мислити. Засвоїти яке-небудь поняття означає сформувати його в результаті відповідної розумової діяльності.

Успіх навчання залежить від спільних активних дій учителя і учнів. Єдність у пізнавальній діяльності вчителя і учнів забезпечується за допомогою засобів, які сприяють мобілізації зусиль кожного учня на досягнення конкретних навчально-пізнавальних цілей. Такими засобами є: навчальний зміст, методи, методичні прийоми, форми організації навчально-пізнавальної діяльності, якою забезпечується навчально-пізнавальна активність молодших школярів.

Оскільки у змісті навчання початкової школи на уроках української мови перевага надається таким онімам, як імена, прізвища, клички тварин, назви рік, поселень і країн, то саме цю лексику ми й виділили як основну, яка має найбільший вплив на пізнання дитиною свого родоводу та назв навколишньої дійсності, в якій вона росте, розвивається, утверджується як україномовна особистість.

Отже, на уроках української мови, поряд з використанням основного змісту навчання, необхідно запроваджувати у навчальний процес цілеспрямовану систему дидактичного матеріалу з використанням ономастичного матеріалу, проблемно-пізнавальні завдання, локальний матеріал, ілюстративні тематичні ребуси, етимологічні міні-словники, тлумачні словники ономастичних груп лексики для розвитку творчих здібностей учнів, уривки з художніх творів, насичені власними назвами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваль А. П. Знайомі незнайомці / А. П. Коваль. // Походження назв поселень України. – К. : Либідь, 2001. – 304 с.
2. Кругляк М. Ю. Ім'я вашого міста / М. Ю. Кругляк. // Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. – К. : Наукова думка, 2001. – 215 с.
3. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень / О. А. Купчинський. // Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень – К. : Наукова думка, 1991. – 215 с.
4. Лісовий І. А. Античний світ у термінах, іменах і назвах / І. А. Лісовий. – Львів : Вища школа, 2007. – 199 с.
5. Савченко О. Я. Урок у початкових класах / О. Я. Савченко. // Навчально-методичний посібник. – К. : Освіта, 1993. – 224 с.
6. Янко М. Т. Гомін Землі: Загадки топонімічні / М. Т. Янко. – К. : Веселка, 2000. – 127 с.